

University of Groningen

Een Hollands Drama

Bremmer, Jan. N.

Published in:
De Academische Boekengids

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Bremmer, J. N. (2006). Een Hollands Drama. *De Academische Boekengids*, 59.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

EEN HOLLANDS DRAMA

door

JAN N. BREMMER

Het afgelopen jaar heeft een stroom van publicaties opgeleverd die alle proberen het Hollands drama van de moorden op Pim Fortuyn (2002) en Theo van Gogh (2004) te verbinden met de veranderingen in Nederland in de laatste decennia. Bij dit koor heeft zich nu ook Ian Buruma gevoegd, de enige Nederlandse essayist met internationale faam. Buruma heeft vooral naam gemaakt met studies van het Verre Oosten, maar zijn *Dood van een gezonde roker* (de naam van Theo van Goghs website) is toch bijna het logisch vervolg op zijn eerdere werken, zoals weldra zal blijken. Buruma volgt in zijn boek het patroon dat we al uit zijn eerdere werken kennen. Hij reist rond, interviewt hoofdpersonen maar ook ‘gewone mensen’, combineert de interviews met cultuurhistorische observaties en verwerkt dat alles, vaak niet zonder lichte ironie, in een glasheldere, uiterst leesbare stijl. Voor zijn boek ging hij weer enige tijd in Nederland wonen dat hij in 1975 had verlaten. Zijn observaties zijn daarom niet die van een echte insider maar ook niet die van een complete outsider. Het vertrouwde en het vreemde, engagement en distantie, gaan hier mooi hand in hand.

Onmiddellijk na zijn terugkomst las Buruma Johan Huizinga's *Nederlands geestesmerk* (1935). De burgerlijke tevredenheid die daaruit spreekt was bepaald niet vrij van zelfgenoegzaamheid en die karaktertrek lijkt Buruma op een bepaalde manier nog steeds typerend voor de Nederlandse samenleving, vooral onder Paars. De moorden op Fortuyn en Van Gogh hebben echter een enorme aanslag gepleegd op dit gevoel van *satisfait*. Een van de gevolgen was een hergroepering van links en rechts waarbij uit beide kampen zich voorvechters voor de verworvenheden van de Verlichting profileerden. Het is paradoxaal dat daarbij de boventoon werd gevoerd door twee niet-Europese immigranten, Ayaan Hirsi en Afshian Ellian, al was ook Frits Bolkesteins stem in het debat duidelijk hoorbaar.

Buruma stelt terecht dat deze allochtone voorvechters zich juist tot de Verlichting voelden aangetrokken vanwege haar universele claims, net zoals Mohammed B. zich aangetrokken voelde tot de universele versie van de ‘virtuele islam’ van het internet. In beide gevallen zien we een poging het tribale verleden te ontsnappen en een overijverige belijdenis van het nieuwe geloof, zoals bij

bekeerlingen wel vaker het geval is. Bolkesteins voorkeur voor de Verlichting verklaart Buruma uit de zoektocht naar een nieuwe conservatieve orde, waar de vreemdelingen bij ons geen deel aan kunnen hebben en gemakkelijk van kunnen worden buitengesloten. Wat Buruma duidelijk stoort bij de ‘Verlichtingsfundamentalisten’ is de absolute van hun aanspraken. In zijn visie zijn er geen ‘fundamentele waarden’ die boven of buiten elke discussie staan: echte ‘Verlichting’ is bereid alles ter discussie te stellen, behalve het gebruik van politiek geweld.

Na deze opening van het doek komen langzamerhand de hoofdrolspelers het toneel op, te beginnen met Pim Fortuyn en zijn moordenaar Volkert van der G, van wie ook Buruma niet echt de motieven kan verklaren, al zal de door hem gesignaleerde morele scherpstijperij stellig een rol hebben gespeeld. Fortuyn, daarentegen, wordt breed geschilderd in al diens dandyisme, nuchterheid en politieke schelmsheid, waarmee hij de zelfgenoegzaamheid van Paars omverkegelde. Uiteindelijk ziet hij Fortuyn als de vertegenwoordiger van de nostalgie naar een overzichtelijk Nederland zonder Turken en Marokkanen. Hij citeert daarbij Bolkestein die, nogal onthullend, tegen hem zegt dat de haat tegen Marokkanen en Turken in Nederland diep zit: ‘Mijn politieke succes berust op het feit dat ik naar die gevoelens heb geluisterd’. Tegelijkertijd legt Buruma ook sterk de nadruk op de religieuze kant van Fortuyn. Hoewel geseculariseerd, zou hij door de islam weer geconfronteerd zijn met de eigen religieuze hunkering. Dat zou kunnen maar is moeilijk bewijsbaar. Wel speelde de ontzuiling een rol bij Fortuyns succes, want dat proces is ongetwijfeld een belangrijke oorzaak van de richtingloosheid van veel kiezers, die vroeger trouw hun voormannen volgden.

Waar Fortuyns persoonlijke leven al veel belangstelling van de pers had getrokken, bevat het fraaie portret van Theo van Gogh en zijn ouders nieuwe facetten. Van Gogh komt naar voren als een getalenteerde, maar verwende Wassenaarse jongen, die eigenlijk nooit het peil van zijn lagere schoolpamflet *De vieskrant* is ontgroeid. Wie zijn woorden over Job Cohen, Jacques Wallage of Leon de Winter nog eens naleest kan zich nu alleen nog maar verwonderen over hun perverse boosaardigheid. Toegegeven, Van Gogh was geen racist en kon ook een goede vriend zijn, maar zelfs zijn eis tot absolute loyaliteit van zijn vrienden was in wezen de eis van de verwende jongen die het niet velen kon dat hij niet in het middelpunt van de belangstelling stond. Terecht staat Buruma daarom nogal kritisch tegen pogingen om

juist Van Gogh te promoveren tot ‘de martelaar voor de zuivere, absolute waarheid’.

Omdat bij Fortuyn en Van Gogh, ieder op zijn eigen wijze, Marokkanen een belangrijke rol speelden, heeft Buruma een aantal geslaagde Marokkanen geïnterviewd: van een cabaretier, een architect en de Amsterdamse wethouder Ahmed Aboutaleb tot een blijf-van-mijn-lijfhuis medewerkster en een gesluierde socialistische rechtenstudente. Deze boeiende gesprekken zijn weinig hoopgevend. Terugkerende thema’s zijn de slechte behandeling van de ouders in Nederland, de druk op meisjes door de islamitische seksuele moraal en de moeilijkheid om èn in de Nederlandse èn in de Marokkaanse cultuur goed te functioneren. In veel gevallen noteert Buruma ook een teleurstelling, zo niet een verbittering, dat het zelfs voor deze goed opgeleide nieuwkomers lastig is geaccepteerd te worden in de Nederlandse maatschappij. Zoals de rechtenstudente het treffend opmerkt: ‘Het is alsof je wordt weggedacht’. Wie deze moeilijkheden serieus neemt, kan met Buruma alleen maar bewondering hebben voor de stormachtige carrière van Ayaan Hirsi Ali, maar tegelijkertijd laat hij ook haar hooghartige, regenteske kant zien, juist ook naar de moslima’s die ze beoogt te ‘bevrijden’.

Naast het portret van Theo van Gogh is dat van diens moordenaar Mohammed B(ouyeri) misschien wel het meest geslaagd. Het confronteert ons met de steeds urgentere vraag waarom juist de beter opgeleiden van de jonge mannelijke moslims zich ontwikkelen tot moordenaars en terroristische zelfmoordenaars? Het voorbeeld van Mohammed B. laat zien dat er geen eenduidig antwoord op deze vraag is. In zijn geval lijkt het een combinatie van maatschappelijke teleurstellingen, politieke frustraties (Midden-Oosten), verkeerde vrienden, contacten met een radicale prediker en behoefte aan een nieuwe identiteit die door de islam wordt verschaft. Zo’n configuratie is ten dele individueel, maar de elementen van politieke frustratie, gevoel van vernedering en behoefte aan een totale toewijding aan een hoger doel werden het afgelopen jaar ook bij de Engelse zelfmoordenaars in Londen (7/7) aangetroffen.

De beschreven gebeurtenissen zijn voor de geïnteresseerde Nederlandse lezers meestal niet nieuw. De kracht van het boek ligt vooral in zijn portretten van de hoofdrolspelers, maar ook in de miniaturen van Paul Scheffer (niet zo vleierend), Theodor Holman (evenmin), Herman Philipse (evenmin), Jolande Withuis en Geert Mak. Buruma’s langdurige interesse in de plaats van de intellectueel in de samenleving is ook hier herkenbaar alsook de hoge maatstaven die hij telkens weer aanlegt. Waardevol is eveneens de uiterst genuanceerde discussie van de plaats van de

godsdienst en orthodoxe islam in onze samenleving waarmee Buruma zijn boek besluit. Terecht had hij er al eerder op gewezen dat godsdienst niet a priori de vijand van de Verlichting is, daar ook seculiere ideologieën tot moord kunnen leiden. Godsdienst geeft antwoorden op vragen van goed en kwaad en mensen kunnen er een gevoel van waardigheid aan ontleen. Religieuze orthodoxie is niet ieders keus, maar zolang ze vreedzaam blijft moet ze als zodanig worden geaccepteerd, met, zonodig, zwarte kousen, hoofddoekjes of keppeltjes. Pas als wij (meer of minder) orthodoxe moslims accepteren als landgenoten en medeburgers kunnen tragedies als van Theo van Gogh worden voorkomen.

In hoeverre past dit boek nu in Ian Buruma's ontwikkeling? Buruma (Den Haag, 1951) komt van vaders kant uit een doopsgezinde familie, maar in zijn werk speelt zijn Nederlandse tak nauwelijks een rol, in tegenstelling tot de familie van zijn Engelse moeder. In *Anglomanie* heeft hij een roerende beschrijving gegeven van zijn joodse grootvader die hij adoreerde 'met een hevigheid waartoe alleen kleine jongens en godsdienstfanaten (*sic*) in staat zijn'. Een broer van zijn moeder was de bekende Engelse filmregisseur John Schlesinger, die door zijn onconventionele, oneerbiedige levenswijze en films een 'role model' voor hem is geweest.

Na zijn middelbare schooltijd ging hij in 1971 in Leiden Chinees studeren. In hetzelfde jaar bezocht hij ook een voorstelling van een Japanse toneelgroep in het Mickery-theater. Licht en duisternis wisselden elkaar af; er was een slavenmarkt met naakte meisjes en aantrekkelijke pooiers; mannen hadden zich verkleed als vrouwen en vrouwen als mannen; een zeeman kreeg op trage wijze billenkoek van een man met een hoge hoed; aan de muren hingen posters van freaks, dikke dames en slangenbezweerders, en de laatste kamer was als een fantastisch bordeel met waanzinnige muziek en betoverend zingen. Het Japan dat uit de voorstelling naar voren kwam was de moderne versie van de sensuele Oriënt, die onweerstaanbaar bleek voor de jonge Hagenaar. In 1975 verliet hij Leiden om film te studeren in Tokio, waar de laatste sporen van de oorlog toen nog zichtbaar waren: veteranen in witte kimono's, maar zonder armen of benen, werden snel gepasseerd door medemensen die zich koesterden in het milde klimaat van de economische voorspoed. Een groot regisseur is Buruma nooit geworden, maar het gebruik van films als bron blijft sindsdien een vast bestanddeel van zijn werk tot en met Hirsi Ali's *Submission* in zijn jongste boek toe.

Vanaf de late jaren zeventig legde hij zijn Japanse ervaringen neer in stukjes

op de achterpagina van de NRC-Handelsblad. De auteur was vast een half-Japanner, dacht ik destijds in mijn onschuld: Hiroshima, Okinawa, Kurosawa, Mishima, Buruma. De stukjes lichtten ons uitvoerig in over de buigmachine die Japanse meisjes traint tot automatisch knipmessende liftbediensters maar ook over oude houtblokprenten met Nederlandse kooplieden die zich te buiten gingen aan Japanse meisjes. Toch werden zijn bijdragen geen vorm van Oriëntalisme die ons uitnodigde de Japanners als exotische wezens te bekijken. Een enkele keer kwam het wel dichtbij, maar altijd volgde weer een beschouwing die het verschijnsel in een cultuurhistorische context zette. Deze manier van kijken werd zelfs geïntensiveerd toen Buruma vanaf de zomer van 1985 begon te schrijven voor de *New York Review of Books*. Zijn uiterst leesbare stijl heeft ongetwijfeld veel te danken aan dit blad, waaraan hij nu al meer dan honderd artikelen heeft bijgedragen.

De belangstelling in Japan vond zijn voorlopig hoogtepunt in *Inventing Japan, 1853-1964*, waarin Buruma beschrijft hoe het moderne Japan niet het product is van een eeuwenlange traditie maar de vrucht van bewuste pogingen het land te moderniseren. Tegelijkertijd werden alle pogingen tot een echte democratie telkens in de kiem gesmoord. Zelfs een reis van Hirohito in 1921 naar West-Europa, inclusief Nederland, resulteerde uiteindelijk in niets meer dan een levenslange voorkeur van de keizer voor 'eggs and bacon'. Buruma legt voortdurend de nadruk op het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel bij de toplagen van de Japanse maatschappij. Het is of iedereen kijkt naar de ander en men als door een stormwind (*kamikaze*) voortgedreven eerst de oorlog werd ingeblazen en vervolgens de *demokurashi*. Buruma's balans van de naoorlogse jaren van Japan is typerend voor zijn eigen waardenpatroon, dat niets op heeft met afhankelijkheid van anderen of afschuiven van verantwoordelijkheden. Hij laat zien hoe de dogma's van links en rechts de opkomst van een echte intellectuele cultuur verhinderden en de maniakale concentratie op economische groei de bloei van het publieke debat verhinderde. Uiteindelijk leven ook Japanners niet bij brood alleen, al zou Buruma het misschien niet zo uitdrukken.

Vanaf 1989 begonnen de eerste artikelen over Duitsland te verschijnen. Zijn belangstelling voor onze oosterburen was gewekt doordat hij regelmatig de namen van Duitse romantici, zoals Herder, Schelling, Fichte en zelfs Wagner, was tegengekomen in de geschriften van Japanse nationalisten. Waarom waren hun ideeën over ras, autoriteit en nationalisme nog levend in Japan, maar anathema in Duitsland? Deze vraag deed hem uiteindelijk besluiten de verwerking van de Tweede

Wereldoorlog in Duitsland en Japan te analyseren. Zijn *Wages of Guilt* is geschreven in zijn karakteristieke stijl met regelmatig een sprekend detail. Zo noteert hij over de opening van de *Gedenkstätte* van de Wannsee Villa, waar in 1942 het lot van de Joden werd bezegeld, slechts het volgende: 'The opening (20 Januari 1992) was celebrated in the afternoon with a conference about memory and the Holocaust, followed by a champagne reception'. Einde alinea.

Opvallend is dat Buruma tot de conclusie komt dat de West-Duitsers zich niet zozeer schuldig voelden over de oorlog zelf maar hun schuldgevoel vooral concentreerden op de Holocaust, gesymboliseerd in Auschwitz, en dat pas na de 'soap opera' (zijn woorden) *Holocaust* in 1979. De Oost-Duitsers, daarentegen, hadden, althans volgens hun eigen propaganda, het land gezuiverd van Nazi's en konden dus alle schuld mooi aan de andere kant van hun grens leggen. Bij de Japanners was er geen duidelijke breuk in de geschiedenis als in Duitsland na 1933. Nationalisten maar ook politici van de conservatieve liberaal-democratische partij zagen (zien?) de oorlog als een min of meer betreurenswaardig gebeuren dat echter onvermijdelijk was. Links en rechts verenigden zich echter in het gevoelen dat Hiroshima de meest gruwelijke oorlogsdaad was van de hele Tweede Wereldoorlog. Daarbij brachten ze niet in rekening dat Hiroshima een belangrijk militair centrum was - met zelfs 200 kilo gifgas begraven onder zijn oppervlakte.

Buruma staat kritisch tegen veel Duitse en Japanse pogingen de schuld te verwerken. Hij heeft niets met het filosemitisme van veel Duitsers, niets met de Duitse pogingen in de eerste naoorlogse jaren om het oordeel over de schuld in de handen van God te leggen en niets met de praktijk de slachtoffers van Auschwitz martelaren te noemen en zo hun dood zin te verlenen. Schuld en verantwoordelijkheid moeten het onderwerp van openbare discussie zijn en dat is wat hij mist in Japan waar Hirohito werd gesauveerd, maar zijn generaals en admiraals opgehangen.

Vanaf het midden van de jaren 1990 keert Buruma terug naar zijn eerste liefde, China, waar hem opgevallen was dat zoveel dissidenten Christenen waren. Wat was daarvan de oorzaak? Uit zijn *Bad Elements* blijkt Buruma's grote bewondering voor die dissidenten die ondanks de enorme druk van de communisten hun geloof in hun idealen niet hebben opgegeven, maar wier volhardendheid ook velen van hen tot solisten heeft gemaakt wat de zaak van de Chinese democratie niet echt vooruit helpt: een vergelijking met Hirsi Ali en Ellian dringt zich hier onweerstaanbaar op. Na mooie portretten van 'gewone' Chinese Christenen binnen en buiten China en van de

Tibetaanse hoofdstad Lhasa, waar in 1999 aan de universiteit de vakgroep Tibetaans werd opgeheven, besluit Buruma zijn boek met een hoofdstuk waarin hij nabestaanden en sympathisanten van Tiananmen Square interviewt. Tegen de mening van veel Chinese intellectuelen in dat China behoefte heeft aan een spirituele transformatie of een kruistocht voor normen en waarden, bepleit Buruma democratische instellingen waardoor het volk zich echt kan laten vertegenwoordigen.

Bad elements is Buruma's eerste boek waarin godsdienst een belangrijke rol speelt. Achteraf gezien valt op dat het thema hem toen nog niet helemaal vertrouwd was. Dat blijkt al uit de opsomming van de nieuwe religieuze bloemen die in China zijn gaan bloeien: 'meditators, tree huggers, heavy breathers, or Evangelical Christians'. Men hoeft geen hoogleraar Godsdienstwetenschap te wezen om in te zien dat dit toch wat ongelijksoortige eenheden zijn. Maar ook de Falun Gong, de religieuze beweging die door het huidige regime misschien wel als zijn grootste interne bedreiging wordt gezien, beschouwt Buruma slechts (en dan nog ten onrechte) als een 'folkish cult'. De belangrijkste vraag is echter, lijkt mij, waarom juist het evangelicale christendom in China op dit moment zo'n aantrekkingskracht op de dissidenten uitoefent boven het boeddhisme of een seculiere bewondering van de wetenschap. Op dat gebied is nog het nodige onderzoek te verrichten.

In 2004 publiceerde Buruma met de Israelische filosoof Avishai Margalit *Occidentalism*, een soort tegenhanger van Oriëntalisme en wel 'the dehumanizing picture of the West painted by its enemies'. Onder die vijanden bekijken de radicale moslims het Westen als afgodendienaars met de volle religieuze lading van die term. De islam onderscheidt vanouds de monotheïstische religies van de polytheïstische religies ten tijde van Mohammed, wier 'afgodendienaars' vogelvrij waren. In de laatste vijftig jaar hebben islamitische ideologen deze gedachte van afgodendienst, *jahiliyya*, geherinterpreteerd en toegepast niet alleen op hun eigen verwesterde heersers maar ook op het materialisme en de verderfelijke invloed van het Westen op de man-vrouw verhouding.

Margalit en Buruma blijven wat vaag wat betreft oplossingen, maar stellen dat de islamitische revolutie primair door moslims zelf moet worden gestopt. Het gaat hier namelijk niet om een 'clash of civilisations' maar om een strijd tussen democraten en niet-democraten. In die strijd kan godsdienst een kracht ten goede zijn en moet in elk geval niet worden verwaarloosd want 'it is hard to see how any road to freedom can steal its way around the mosque'. Het is deze houding ten aanzien van de

islam die verder uitgewerkt en geconcretiseerd wordt in zijn jongste boek.

Wie de weg van Ian Buruma overziet in de laatste 25 jaar ziet een Hollandse jongen die vanuit een fascinatie met het exotische van Japan zich langzamerhand heeft ontwikkeld tot de internationaal meest vooraanstaande essayist aangaande de verhouding van Oost en West. Al die tijd heeft Buruma gehamerd op het belang van het publieke debat, de eigen verantwoordelijkheid en de democratische instellingen. Voortdurend wijst hij erop dat mensen wel onderdeel van een cultuur zijn, maar dat die cultuur hen daarom nog geen levenswijze mag opdringen, noch in het Oosten noch in het Westen. Het is deze benadering en de genuanceerde behandeling van de plaats van de godsdienst in de huidige wereld die Buruma tot zo'n betrouwbare gids maakt in het begrijpen van de problemen van onze eigen multi-culturele en multi-religieuze samenleving. Het is ook vanwege deze inspirerende invulling van de taak van de intellectueel dat de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen hem, hoe verrassend ook voor hemzelf, in 2004 een eredoctoraat verleende.

Jan N. Bremmer is hoogleraar Godsdienstwetenschap aan de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen. Dit artikel is de licht bewerkte en geactualiseerde versie van zijn bijdrage aan de bijeenkomst Honoris causa, die de Rijksuniversiteit Groningen organiseerde op 5 juni 2004 ter ere van haar eredoctores Jan Blokker, Ian Buruma en Mirjam Pressler. Ik dank Yme Kuiper voor zijn kritische aantekeningen.

Verdere literatuur

- J.N. Bremmer (2005). *Van zendelingen, zuilen en zapreligie*. Delft: Eburon.
- J. Chorus en A. Olgun (2005). *In Gods naam. Het jaar van Theo van Gogh*. Amsterdam: Contact.
- C. van Herwaarden (2005). *Fortuyn: chaos en charisma*. Amsterdam: Bakker.
- G. Mak (2005). *Gedoemd tot kwetsbaarheid en Nagekomen flessenpost*. Amsterdam: Atlas.
- I. Sluiter (2005). *Maken en breken. Over taal, identiteit en minderheden*. Leiden: Universiteit Leiden.